

Grunwald, Susanne

**Velká Morava v době studené války : archeologická výstava v letech 1967–1968
v rozděleném Berlíně**

Archaeologia historica. 2020, vol. 45, iss. 2, pp. 621-639

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2020-2-5>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143421>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VELKÁ MORAVA V DOBĚ STUDENÉ VÁLKY. ARCHEOLOGICKÁ VÝSTAVA V LETECH 1967–1968 V ROZDĚLENÉM BERLÍNĚ

SUSANNE GRUNWALD

Text Suzanne Grunwald byl původně publikován v německém jazyce v časopise *Acta Praehistorica et Archaeologica* v roce 2018. Na základě něj jsme pozvali autorku na konferenci *Archaeologia Historica* v roce 2019, kterou jsme, v rámci oslav založení Československa v roce 1918 a Státního archeologického ústavu v roce 2019, věnovali století československé archeologie středověku. Požádali jsme ji, aby se zhostila slavnostní večerní přednášky. Téma archeologie během studené války a interakce mezi politickými a společenskými podmínkami a koncepci velkých výstavních projektů u nás zatím nepatří mezi probádané a domníváme se, že její práce je inspirativní. Požádali jsme ji, aby pro naše účely text přepracovala, a předkládáme jej v českém překladu, aby byl co nejdostupnější.

Abstrakt: *Výzkum historie archeologického bádání v období studené války je zatím na počátku. Téma dvou berlínských instalací výstavy o Velké Moravě, která v polovině 60. let okouzila nejen Československo, je velmi ilustrativní a příznačné. Na straně jedné byly nepochybné úspěchy československé archeologie, která dokázala na vysoké úrovni představit atraktivní nálezy a (i prostřednictvím výstavy) etablovat do té doby ne příliš známý raný středověký útvar. Na straně druhé byly politické problémy dané nejen aktuálním rozdělením světa železnou oponou, ale dlouhodobě komplikovanými vztahy mezi Československem a německými republikami.*

Klíčová slova: *historie archeologie – studená válka – výstava Velká Morava.*

Great Moravia in the Cold War. An archaeological exhibition in divided Berlin 1967–1968

Abstract: *Research into the history of archaeological investigation in the Cold War period is still in its infancy. The subject of two Berlin exhibitions devoted to Great Moravia, which enchanted in the 1960s not only Czechoslovakia, is a typical example. On the one hand, there were the indisputable achievements of Czechoslovak archaeology that showcased attractive finds at a high level and (also through the mentioned exhibition) made visible an early medieval polity virtually unknown until then. On the other, there were political issues stemming not only from the division of the world by the Iron Curtain but also from the complicated relations between Czechoslovakia and the German republics.*

Key words: *history of archaeology – Cold War – Great Moravia exhibition.*

Úvod

Výstavou věnovanou Velké Moravě vyvrcholilo století české a slovenské archeologie středověku. Představila nejen bohatství a vysokou úroveň velkomoravské společnosti, ale i potenciál vědeckého bádání, archeologie zejména, v bývalé Československé socialistické republice. Poprvé se představila v Brně, poté se přesunula do Nitry a nakonec do Prahy. V hlavním městě vidělo vystavené poklady více než 830 000 lidí; takový zájem o archeologickou výstavu byl v 60. letech 20. století naprosto ojedinělý.

Z Prahy putovala výstava do Řecka, Rakouska, západního a východního Německa, Polska a Švédska. Přestože návštěvnost nebyla příliš vysoká, tamní kolegové vždy reagovali velmi pozitivně a vděčně. V příspěvku se věnuji mezinárodnímu vnímání výstavy Velká Morava, zejména z německé perspektivy (Grunwald 2018; Albrecht–Grunwald v tisku).¹

¹ Děkuji organizátorům 51. ročníku konference o středověké archeologii „100 let české a slovenské středověké archeologie“, že mne pozvali a umožnili publikaci mého příspěvku.

O archeologii během studené války toho mnoho nevíme, protože výzkum se zaměřuje spíše na dějiny bádání ve fyzice, chemii či v jaderném výzkumu (Niederhut 2007). Avšak mezi přírodními vědami a archeologií je možné vysledovat mnoho paralel nejen v obou německých státech, ale i dalších, dříve socialistických zemích: soustředění badatelské činnosti do akademií věd zcela změnilo podmínky nejen pro vědecký výzkum, ale i pro komunikaci, kolektivy badatelů a také pro jednotlivé vědce. Když jsem začala zkoumat důsledky tohoto vývoje, tj. institucionální – doslovně akademizace – v archeologii po druhé světové válce ve východním Německu a v sousedních socialistických státech, zjistila jsem dva zásadní poznatky: studená válka ovlivnila vědu mnohem více než oba předchozí světové konflikty a z tolik proklamovaného bratrství mezi socialistickými státy se stal spíše politický koncept než realita. Akademizace archeologie v NDR způsobila, že se jednotlivý archeolog *de facto* stal zástupcem vědeckého programu a použité metodologie, státní instituce a v konečném výsledku i státu. Zcela se tak změnila individuální svoboda bádání, protože vědci museli žádat o možnost vycestovat, účastnit se konferencí a spolupracovat se zahraničními kolegy a institucemi (Grunwald v tisku a). Tato skutečnost se v polovině 20. století projevila dalekosáhlým omezením vědecké práce a komunikace – právě v období, kdy se věda stále více internacionalizovala. Z pohledu východoněmecké archeologie šlo v podstatě o paradox a příběh berlínské výstavy o Velké Moravě jej dokonale ilustruje.

Výzkum a výsledky

Zvýšení zájmu o archeologické poznání Velké Moravy je možné spojit s obdobím po skončení první světové války, a především se založením Archeologického ústavu v roce 1919 a Slovanského ústavu v roce 1922 (Albrecht 2003, 86–107). Byli to badatelé právě z těchto institucí a některých muzeí, kteří se soustředili na rozvoj archeologického odkazu Velké Moravy (Mühle 1997; Hadler 1999; Albrecht 2003). Po hospodářské krizi 20. let, německé okupaci Československa a založení samostatného Slovenského státu velmi záhy následovalo omezení badatelských možností a posléze dokonce zastavení jednotlivých projektů, jež do té doby pokrývaly celé území Velké Moravy (Hoensch 1992; Albrecht 2003, 77–86). Avšak myšlenka zkoumat Velkou Moravu archeologickými metodami se uchytila. V roce 1948 dala komunistická vláda jasně najevo snahu překlenout propast mezi Čechy a Slováky, a proto v nové ústavě mj. konstatovala: oba národy spolu žijí již 1000 let.² Doložit pravdivost tohoto tvrzení byl jeden z hlavních úkolů nově založené (1953) Československé a Slovenské akademie. V roce 1955 byl vyhlášen rozsáhlý vědecký program (Poláček 1999; Albrecht 2003, 125–172). Některé lokality, jako například Mikulčice, se proslavily a staly se výjimečnými místy, kde se propojil archeologický výzkum a teoretické bádání (Maříková-Kubková 2013; Poláček 2018).

O osm let později, v roce 1963, oslavila Československá republika 1100 let od příchodu byzantské misie a objevu slovanského písma. Výsledky bádání soustředujícího se na období Velké Moravy byly prezentovány na unikátní a moderně pojaté výstavě. Od roku 1963 se o pokladech Velké Moravy, komplexnosti tehdejší společnosti a především o rozloze tohoto raně středověkého státního útvaru diskutovalo po celé Evropě – tedy po kontinentu rozděleném studenou válkou. Výstava se postupně představila v Brně (1963), Nitře a Praze (v obou městech v roce 1964), Aténách (1965) a Vídni (1966) (tab. 1).

Velká Morava v Německu

Tehdejší ředitel Archeologického ústavu Československé akademie věd v Praze Jan Filip (1900–1981) poprvé hovořil o možnosti uspořádat výstavu v západním Německu v roce 1964. V září 1964 pozval do Prahy ředitele Römisch-Germanisches Zentralmuseum (Římsko-germánského ústředního muzea) v Mohuči Kurta Böhnera (1914–2007), aby si prohlédl vystavené

² Ústava Československé republiky z 9. května 1948 (ústavní zákon č. 150/1948); www.verfassungen.de.

Tab. 1. Informace o rozloze výstavního prostoru a počtu návštěvníků výstavy Magna Moravia na různých místech v letech 1963 až 1967. Kompilace S. Grunwald; data viz např. Albrecht 2003.

Tab. 1. Information about the exhibition space and the number of visitors to the Magna Moravia exhibition in different places between 1963 and 1967. Compilation: S. Grunwald; data see e.g. Albrecht 2003.

Rok	Město	Termín	Výstavní prostor v m ²	Počty návštěvníků
1967	Stockholm	1. 4. – 31. 5. 1967	250	–
1966	Vratislav	20. 10. 1966 – 20. 1. 1967	760	6 500
	Mohuč	10. 6. – 4. 9. 1966	350	–
	Videň	8. 3. – 8. 5. 1966	1 200	25 000
1965	Atény	1. 6. – 20. 6. 1965	200	40 000
1964	Praha	3. 7. – 30. 9. 1964	1 500	830 000
	Nitra	18. 4. – 31. 5. 1964	–	–
1963	Brno	15. 8. – 30. 11. 1963	–	–

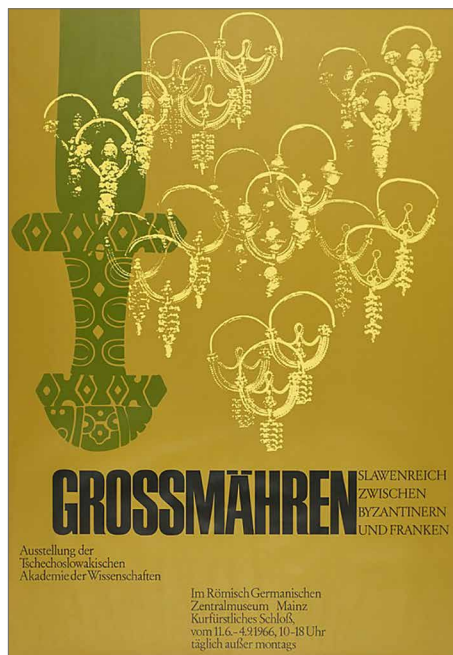
předměty i samotnou instalaci výstavy. Na Böhnera udělala velký dojem a po návratu se svými kolegy poměrně intenzivně hovořil o možnostech, jak výstavu přizpůsobit, aby ji bylo možné realizovat v Mohuči (Albrecht–Grunwald v tisku).³

Böhnera neuchvátila pouze krása a bohatství vystavovaných předmětů. Jako všichni ředitelé muzeí v Německu se i on neustále potýkal s nedostatkem finančních prostředků na výzkum a nové expozice. Žádná německá instituce (ať již z východního nebo západního Německa) nedisponovala takovými financemi na rozvoj jako Československá akademie na bádaní o Velké Moravě. Nikdo tehdy neměl prostředky na uspořádání moderní výstavy, jejíž celková hodnota včetně všech exponátů, vitrín a pultů, osvětlení a instalací jednotlivých kostelů činila více než 50 milionů východoněmeckých marek.⁴ Pro muzea mimo území Československa šlo o jedinečnou nabídku a získat takovou výstavu by pro každého ředitele muzea bylo skutečně prestižní.

Böhner smlouvu nakonec uzavřel – a výstava slavila obrovský úspěch (Albrecht–Grunwald v tisku; obr. 1). Od června do začátku září 1966 ji zhlédlo více než 6 500 návštěvníků a reakce veřejnosti byla velmi pozitivní. Zaměstnanci muzea v Mohuči navázali s českými a slovenskými kolegy přátelské vztahy a uspořádání výstavy výrazně přispělo i k posílení kontaktů mezi mohučským muzeem a odpovídajícími institucemi v Československu (Albrecht–Grunwald v tisku; obr. 2).

Československo-německá závislost

Z Mohuče exponáty dále putovaly do polské Vratislavi a od dubna do konce května 1967 byla výstava k vidění v hlavním městě Švédska. A právě v té době vypukl spor mezi

Obr. 1. Plakát k výstavě v Mohuči 1966. Zdroj Archiv RGZM.
Fig. 1. Poster for the exhibition in Mainz in 1966. Source Archive of the RGZM.

3 Děkuji Stefánu Albrechtovi, že se se mnou podělil o výsledky svého bádaní a zdroje, z nichž vycházel.

4 Poznámka, 17. 1. 1968, Archiv BBAW AKL 448, s. 2. – Měna NDR se nazývala „marka Německé centrální banky“, její označení se od 1. ledna 1968 změnilo na „východoněmeckou marku“. Měna západního Německa (Spolkové republiky Německo) se označovala jako „německá marka“.

Obr. 2. Vchod do Römisch-Germanisches Zentralmuseum v Mohuči v roce 1966. Zdroj Archiv RGZM.

Fig. 2. Entrance to the Römisch-Germanisches Zentralmuseum in Mainz 1966. Source Archive of the RGZM.

závisely. Navíc od roku 1961, kdy byla postavena berlínská zeď a NDR se dostala do ještě větší izolace, se tato vzájemná závislost dále prohloubila a zahrнула i kontakty ve vědě, umění a zábavě (Schwarz 2004, 41). Komunistická strana a vláda NDR však nesouhlasily s politikou prosazovanou v Praze, zejména s kulturní politikou a některými politickými reformami (Schwarz 2004, 73–74; Zimmermann 2010, 321–327). Východoněmečtí vůdci pokládali novou kulturní politiku ČSSR za anti-marxistickou a revanšistickou. Navíc bývalá německá okupace Československa během druhé světové války i nadále sehrávala svou roli: mnichovská smlouva z roku 1938 byla stále platná a západní ani východní Německo se za okupaci dosud neomluvily (Zarusky–Zückert 2013). A konečně, vyhnání Němců z ČSSR po roce 1945 bylo v NDR tabuizováno, zatímco v západním Německu kvůli tomu vzrostly protičeské nálady (Salzborn 2008). Československo a obě německé země však na sobě v mnoha ohledech závisely: ČSSR potřebovala obchod a kontakty se západním Německem z důvodu omezeného ekonomického potenciálu socialistických států, NDR potřebovala ze stejných důvodů podporu ze strany ČSSR a ČSSR potřebovala pomoc NDR k tomu, aby v rámci východního bloku politicky přežila (Ihme-Tuchel 1994; Prieß–Kural–Wilke 1996; Schwarz 2004, 173, 216–217).

V této atmosféře vzájemné závislosti a nepřátelství Československá akademie věd v létě 1966 Německé akademii věd (Deutsche Akademie der Wissenschaften, DAW) ve východním Berlíně výstavu o Velké Moravě nabídla.⁵ Německá akademie však na nabídku ani neodpověděla a začala jednat až v okamžiku, kdy se na veřejnost dostaly informace, že se výstava uskuteční v Západním Berlíně. Nastalo období horečné, až nervózní aktivity a boje

institucemi Západního a východního Berlína, tj. mezi Muzeem pravěku a protohistorie v Západním Berlíně a Ústavem pro pravěk a protohistorii Německé akademie věd ve východním Berlíně, která z nich by měla výstavu o Velké Moravě v Berlíně představit jako první. Mohuč a Porýní poskytovaly zcela odlišný prostor než Berlín, bývalé hlavní město Německa, i co se týče vzdělanosti a vědeckého dosahu. Berlín po skončení druhé světové války okupovali čtyři spojenci a jeho západní část získala po založení dvou německých států v létě a na podzim 1949 zvláštní diplomatické a politické postavení jako součást západního Německa. Východní část Berlína se stala hlavním městem NDR. Rozdělené město od roku 1949 symbolizovalo dva německé státy a během studené války ztělesňovalo i dva politické systémy. Berlín byl i nadále hraničním městem a českoslovenští vědci a diplomaté se tak v mnoha ohledech dostávali do překerní situace (Schwarz 2004; Zimmermann 2010).

Vztah mezi východním Německem a sousední ČSSR byl rovněž komplikovaný a poměrně výbušný. Z ekonomického hlediska byla ČSSR pro NDR druhým nejvýznamnějším obchodním partnerem hned po Sovětském svazu a oba státy na sobě hospodářsky

⁵ Šorm Rompemu, 19. 6. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

o privilegium, kdo v Berlíně představí výstavu jako první.⁶ Správce sbírek Muzea pravěku a rané historie v Západním Berlíně Adriaan von Müller (* 1928) navázal v létě 1965 přátelské vztahy s československými archeology, například s Josefem Poulíkem (1910–1998) z Brna. Společně začali plánovat širší spolupráci a rozšíření kontaktů, a tak v únoru 1966 von Müller požádal o výstavu o Velké Moravě (Neumayer 2004–2005, 226; Junker–Wieder 2004–2005, 531–532). V dubnu téhož roku se s Prahou a Brnem dohodl a v Západním Berlíně začaly přípravy na její uspořádání (Grunwald 2018, 173). Na konci června právník, muzeolog a generální komisař řídící výstavu v zahraničí Vinoš Sofka (1929–2016) za československou stranu informoval von Müllera o podmínkách pro její realizaci a von Müller jako termín konání navrhl říjen 1967.⁷ Do konce roku 1966 žádné konečné rozhodnutí nepadlo, protože o výstavu projevoval zájem i mnoho dalších států – mimo jiné také NDR.

Kolegové ve východním Berlíně začali na nabídku pomalu reagovat teprve na začátku roku 1967.⁸ Teprve tehdy, když východoněmečtí archeologové z Akademie věd našli pomoc u některých úředníků na ministerstvu zahraničních věcí, ministerstvu kultury a na oddělení vědy Ústředního výboru Komunistické strany (Grunwald 2018, 174), se všichni na uspořádání výstavy ve východním Berlíně konečně shodli. Karl Heinz Otto (1915–1989), ředitel východoberlínského Ústavu prehistorie a protohistorie Akademie věd, a jeho mladý asistent Joachim Herrmann (1923–2010) měli o československém výzkumu velkomoravského období velmi dobré povědomí.⁹ Od roku 1962 znali témata i jednotlivé kolegy, ale zajímali se výhradně o publikované výsledky bádání; Ústav neměl v plánu zabývat se organizováním vlastních či zahraničních výstav. Navíc Otto a jeho tým neměli k dispozici vhodné výstavní prostory. I proto se domnívám, že boj o výstavu byl motivovaný spíše politicky než vědecky.

Otto se s výstavním týmem sešel při setkání výkonného výboru Mezinárodní unie slovanské archeologie na konci ledna 1967 v Československu.¹⁰ Tehdy se snaha představit výstavu ve východním Berlíně objevila poprvé a Otto se pokusil získat souhlas s jeho plánem uvést ji tam předtím, než by byla přesunuta do západní části města.¹¹ Narušil tak ovšem harmonogram příprav. Krátce nato začala obě východoněmecká ministerstva vyvíjet zvýšený tlak, aby se výstava nejdříve realizovala ve východním Berlíně.¹² V tu chvíli se její organizace proměnila v mocenský souboj bez ohledu na povinnosti československé strany či problémy související se změnou výstavního harmonogramu. Postoj východoněmecké strany tak v podstatě kopíroval obecnou atmosféru panující mezi oběma německými státy – bez jakýchkoli kompromisů prosadit vlastní zájmy.

Vztah mezi oběma německými zeměmi představuje další paradox tohoto příběhu (Bode 2014). Během 50. let oba státy projevovaly zájem o německou jednotu. V archeologii i nadále fungovala síť kontaktů z doby před druhou světovou válkou, stejně jako určitá metodologická a obsahová kontinuita (Grunwald 2017; 2019, 151–214; v tisku a; b). Starší generace badatelů jako Wilhelm Unverzagt (1892–1971), Gerhard Bersu (1889–1964), Gero von Merhart (1886–1959) a Martin Jahn (1888–1974) byla schopna i přes německé hranice reorganizovat německou archeologii předtím, než do čela významných univerzitních pracovišť a institucí zabývajících se správou kulturního dědictví byli jmenováni jejich mladší kolegové. Zejména v NDR se mladší

6 Návrh, 25. 10. 1967, Archiv BBAW AKL 448, s. 3; von Müller Nadaci a generálnímu sekretáři muzeí, 26. 8. 1966, SMB-PK/MVF, E-2a, 0000/1275.

7 Sofka von Müllerovi, 27. 6. 1966, SMB-PK/MVF, E-2a, 0000/1275; von Müller Sofkovi, 14. 7. 1966, tamtéž; poznámka von Müllera, 26. 8. 1966, tamtéž.

8 Poznámky Herberta Bräutigama, oddělení mezinárodních záležitostí Německé Akademie věd, 23. 1. 1967, Archiv BBAW AKL 448; návrh, (asi) 25. 10. 1967, tamtéž.

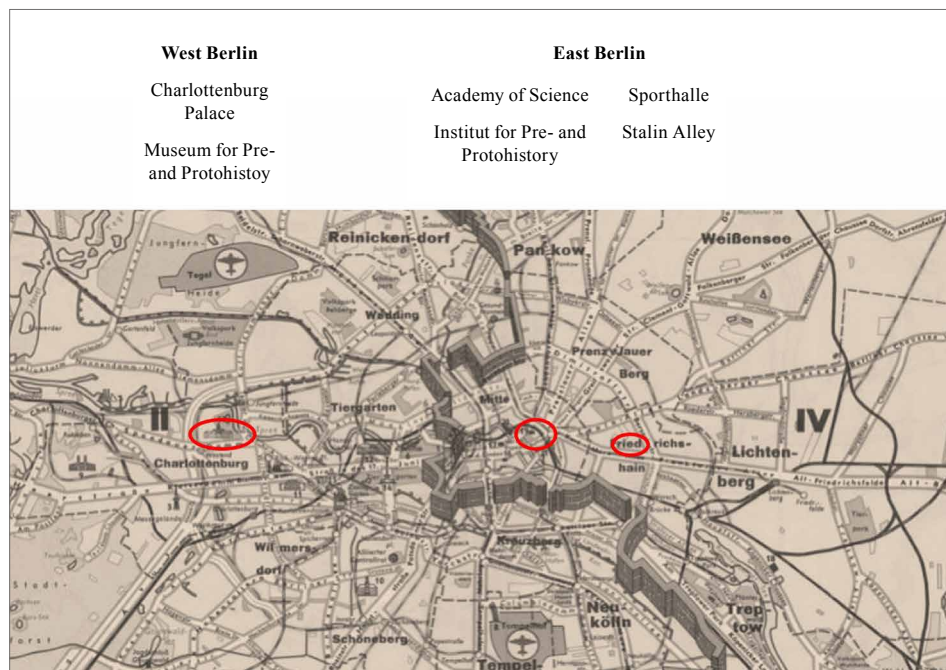
9 Vědeckého kolokvia Aufnahme und Erforschung vor- und frühgeschichtlicher Burgen (Shrnutí a poznání pravěkých a časně historických hradišť), které se konalo 1.–6. 10. 1962, se účastnili Josef Poulik, Anton Točík, Jaroslav Kudrnanáč a/nebo Bohuslav Chropovský. Organizoval ho Archeologický ústav východoněmecké Akademie věd (zpráva, nedatovaná, 2 s. – úvodní stránka, SMB-PK/MVF, IX f 4, Pozůstalost Unverzagt). Účastníci kolokvia se pravděpodobně opět sešli o tři roky později na 1. mezinárodním kongresu slovanské archeologie ve Varšavě (Brachmann–Keiling 1966) nebo na 7. mezinárodním kongresu prehistorie a protohistorie v Praze v roce 1966 (Grünert 1967). Není jasné, zda se vědci z ČSSR zúčastnili Symposia slovanské archeologie, které se konalo ve východním Berlíně v roce 1966 (Brachmann 1967).

10 Návrh doporučení prezidia Akademie věd, (pravděpodobně) 25. 10. 1967, Archiv BBAW AKL 448, s. 3.

11 Tamtéž.

12 Hans Kamutzky Ernstu-Günther Böhmemu, oba DAW, 4. 2. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

generace soustředila na rozvoj východoněmecké archeologie v rámci nezávislého socialistického Německa (Grunwald 2019, 176–178). Zatímco v 60. letech 20. století ještě nebyl podíl skutečně socialistických vědců mezi členy komunistické strany vysoký, na konci tohoto období se jejich vliv zvýšil, především v důsledku reformem Akademie věd a univerzit (Kowalczuk 1997; Kaiser 2010). Reformy prosadily nové směřování východoněmecké vědy, která se stala důležitým faktorem ve vytváření východoněmeckého státu a společnosti. Navíc se východoněmecká politická elita zřekla myšlenky německé jednoty, a tak se začal odvíjet příběh dvou německých států, které od sebe oddělovaly zcela protichůdné způsoby státního zřízení. Tuto skutečnost od léta 1961 jednoznačně a se smrtelnými následky zviditelnila berlínská zeď (obr. 3).

Obr. 3. Centrum Berlína s vyznačením obou míst konání velkomoravské výstavy v Západním Berlíně 1967 a východním Berlíně 1968 a Akademie věd NDR. Výřez z mapy, publikováno Tiskovým a informačním oddělením Berlína [West], 1963.

Fig. 3. Centre of Berlin with the two locations of the Magna Moravia exhibition in West Berlin 1967 and East Berlin 1968 and the Academy of Sciences of the GDR. Section of a map, published by the Press and Information Department of Berlin [West], 1963.

První jednání

Ve druhé polovině 60. let panovala mezi západním a východním Německem mrazivá atmosféra nespolupráce a i taková událost jako archeologická výstava dokázala mnoho úředníků znervózňet a dohnat až k agresivnímu jednání. Všichni se však snažili vyhnout politickým přešlapům, a tak velvyslanec NDR v Praze napsal na Akademii věd ve východním Berlíně, že o uspořádání výstavy o Velké Moravě žádá mnoho dalších států.¹³ Východoněmecká Akademie věd by si proto měla pospíšet, aby s československými kolegy včas dokončila jednání. Také východoněmecké

¹³ Zpráva Pfältzovi z východoněmecké ambasády v Praze, 17. 2. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

ministerstvo zahraničních věcí¹⁴ znovu vyjádřilo svůj zájem, a proto v polovině února 1967 československá strana pod tlakem nabídla, že by výstavu bylo možné uskutečnit ve východním Berlíně v září a říjnu téhož roku.¹⁵ Na základě této nabídky požádali východoberlíntí archeologové ministerstvo kultury o financování výstavy a to o dva měsíce později, v dubnu 1967, souhlasilo. Ministerstvo také rozhodlo, že všechny detaily musí napláňovat a organizovat výhradně Archeologický ústav Akademie věd.¹⁶

Koncem května 1967 odcestoval člen rady pro uspořádání výstavy František Tröster (1904–1968) z Prahy do Berlína (Grunwald 2018, 175). Jednání s týmem západoberlínského muzea se soustředilo na dva hlavní úkoly. Nejprve se hovořilo o technických podrobnostech týkajících se výstavních prostor a podobných záležitostech. Druhý úkol byl mnohem citlivější. Adriaan von Müller měl v úmyslu začlenit výstavu o Velké Moravě jako příspěvek jeho muzea v rámci tzv. Berliner Festwochen (festivalu zahrnujícího oslavy a pořádání různých akcí v Západním Berlíně). Mělo jít o propagační kampaň, která by zviditelnila spojení mezi Západním Berlínem a západním Německem. Festwochen organizovala soukromá společnost a financoval západoněmecký stát. Skutečnost, že peníze poskytla západoněmecká vláda, vyvolala protesty mnoha československých umělců, kteří se měli na festivalu představit. Podle jejich názoru bylo západní Německo nástupnickým státem nacistického Německa, které v roce 1938 okupovalo Československo. Hlavní právní dokument umožňující okupaci – mnichovská dohoda – byl pořád platný a Československo stále čekalo na mírovou smlouvu s Německem.¹⁷ Ale hlavní otázkou bylo, které Německo by tak mělo učinit? Obě země se totiž vzájemně neuznávaly a byly přijaty pouze v rámci svých politických bloků. Západní Německo bylo součástí bohaté a silné západní aliance, především NATO. Německá demokratická republika vstoupila do vojenské aliance socialistických států, Varšavské smlouvy, v níž hlavní role připadla Sovětskému svazu (Kilian 2001). V těchto složitých podmínkách se NDR snažila získat mezinárodní uznání, a proto se kultura, věda a sport staly klíčovými nástroji, jak předvést vlastní potenciál (Vowinkel–Payk–Lindenberger 2012). Otevření mezinárodní výstavy v hlavním městě NDR se v tomto politickém ovzduší jevilo jako výborný tah, jak získat mezinárodní pozornost a prestiž; ve skutečnosti však šlo především o to, aby ji východní Němci uspořádali jako první, a získali tak cenné body v rámci „vnitroněmecké“ studené války.

Problém provázání výstavy s Festwochenem bylo možné vyřešit velmi snadno. Von Müller souhlasil, že výstava bude uvedena jako samostatná akce muzea, která se koná během festivalu. Československým kolegům také doložil, že muzeum od společnosti pořádající Festwochen nedostalo žádné peníze, a proto byla nabídka výstavy pro Západní Berlín i nadále platná.¹⁸ V květnu 1967 podepsali Poulík, von Müller a ředitel muzea v Západním Berlíně o výstavě memorandum.¹⁹

Při své první návštěvě v květnu 1967 se Poulík setkal i s druhou stranou, s kolegy z východoberlínské Akademie věd (Grunwald 2018, 175). Otto a zaměstnankyně Akademie věd prosadili změnu harmonogramu a Poulík přislíbil, že promluví s von Müllerem a jeho lidmi o možnosti představit výstavu nejprve ve východní části Berlína a teprve poté v Západním Berlíně. Na takové změny však bylo příliš pozdě, a tak východoněmecká Akademie učinila poslední pokus. Otto s kolegy přicestovali do Prahy s dopisem od tehdejšího prezidenta ČSAV Františka Šorma (1913–1980). Šorm pověřil vyjednáváním archeologa a člena Akademie věd Jana Filipa, který se následně 7. června 1967 v Praze s Ottou setkal.²⁰

14 Hans Kamutzky Ernstu-Günther Böhmemu (oba DAW), 4. 2. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

15 Zpráva Pfaltzovi z východoněmecké ambasády v Praze, 17. 2. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

16 Gysi Rompem, 14. 4. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

17 Zpráva zaměstnance oddělení pro styk s veřejností berlínských muzeí, 18. 4. 1967, SMB-PK/MVF, E-2a, 0000/1275.

18 Tamtéž; Sofka von Müllerovi, 26. 4. 1967, tamtéž.

19 Záznamy z jednání, 8 s., nedatováno, SMB-PK/ZA, HA Va 6725, bez paginace; poznámka Streisandové, 26. 5. 1967, Archiv BBAW AKL 448. – O Waetzoldtovi a Fürstovi viz Zimmermann 2007, 58–60.

20 Poznámka Streisandové, 29. 5. 1967, Archiv BBAW AKL 448; Rompe Šormovi, 6. 6. 1967, tamtéž; záznamy Otto/Streisandové, 8. 6. 1967, tamtéž.

Ottova zpráva, která tuto cestu popisuje, je uložena v archivu východoněmecké Akademie věd v Berlíně.²¹ Je unikátním svědectvím o vlivu studené války na mezilidské vztahy ve vědecké komunitě a o naprostém nedostatku solidarity nebo kolegiality mezi badateli. Otto a Filip spolu mluvili déle než dvě hodiny. Otto ve zprávě mimo jiné napsal, jak Filip hájil původní nároky von Müllera a muzea v Západním Berlíně a velmi opatrně naznačil, že Západní Berlín by pravděpodobně své plány týkající se výstavy zrušil, pokud by východní Berlín požadoval změnu harmonogramu. Prohlásil prý také, že vysocí českoslovenští představitelé považují myšlenku zrušit již pevně domluvené termíny za politicky nekorektní vůči Západnímu Berlínu a západnímu Německu. Jako poslední možné východisko z této obtížné situace bylo navrženo, že výstava nebude uvedena ani v Západním ani východním Berlíně. Stockholm by se tak stal posledním místem, kde by se prezentovala. Tím se však celá záležitost dostala do patové situace.

Slepá ulička

I bez politických komplikací se tvůrci výstavy museli potýkat s obtížnými rozhodnutími. Od léta 1963 doprovázeli obrovský poklad na jeho cestě po Evropě, při jednáních s mnoha partnery museli být velmi flexibilní a museli se umět přizpůsobit různorodým výstavním místům a podmínkám. Velikost výstavy se pro konkrétní místa speciálně upravovala a pro každou zemi bylo nutné zpracovat překlad a upravit katalog. Totéž platilo o plakátech a propagačních materiálech. Muselo jít o neuvěřitelnou výzvu, a to vše v období vrcholící studené války a v předvečer pražského jara (Karner–Tomilina–Tůma a kol. 2008). Šlo o obdivuhodný výkon, a tak není divu, že v létě 1967 došla československému realizačnímu týmu energie i trpělivost. Filip se nechtěl vůči západoberlínským kolegům zachovat neseriózně a opětovně zatížit svůj již tak vyčerpaný tým. Pro něj bylo nepředstavitelné, že by se v této fázi měl měnit harmonogram výstavy.²²

Otto se snažil co možná nejlépe ubránit postavení východoněmecké Akademie věd. Mluvil o mnoha útocích západního Německa na NDR, hovořil o špatných vztazích mezi oběma státy. Později dokonce přikročil přímo k výhrůžkám. Východoněmečtí badatelé prý rozhodně nepochopí, pokud Praha upřednostní zájmy Západního Berlína. Otto velmi pozorně Filipa sledoval a všiml si jeho pochyb, ten ale tlaku odolal. Ujistil Ottu, že Československá akademie věd bude o záležitosti informovat vládu a prezidenta ČSSR.²³ V tomto okamžiku se výstava stala mezinárodní politickou záležitostí a teprve tehdy začal Otto uvažovat o kompromisu uspokojivém pro obě strany.

Po návratu do východního Berlína Otto o setkání informoval a navrhl Akademii věd, aby od svého záměru ustoupila.²⁴ Snaha prosadit myšlenku, aby se výstava nejdříve představila ve východním a teprve poté v Západním Berlíně by podle něj překročila meze slušného chování a kolegiality. Zároveň navrhl, aby Akademie požádala o další, pozdější datum výstavy. Akademie tento návrh přijala a přátelským dopisem tvůrce výstavy požádala, aby mohla představit nálezy z Velké Moravy později – poté, co skončí výstava v Západním Berlíně.²⁵

Pro Prahu to musela být obrovská úleva. Šorm okamžitě odpověděl a byl očividně šťastný.²⁶ Poděkoval východoněmeckým kolegům za nabídku, která mu umožnila dodržet závazky, a slíbil, že koncepci východoněmecké výstavy bude věnována zvláštní pozornost, neboť zároveň půjde o derniéru. Koncem července 1967 právník Vиноš Sofka opět odcestoval do východního Berlína a jako možný termín výstavy nabídl únor a březen příštího roku.²⁷ Uskutečnění výstavy bezprostředně po její prezentaci v Západním Berlíně by totiž ušetřilo peníze a energii. Východoněmecká

21 Záznamy Otto/Streisandová, 8. 6. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

22 Záznamy Otto/Streisandová, 8. 6. 1967, Archiv BBAW AKL 448; Grunwald 2018, 176–177.

23 Záznamy Otto/Streisandová, 8. 6. 1967, Archiv BBAW AKL 448; Grunwald 2018, 176–177.

24 Záznamy Otto/Streisandová, 8. 6. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

25 Günther Rienäcker, generální sekretář Německé akademie věd, Filipovi, 13. 6. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

26 Šorm Rompemu, 19. 6. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

27 Grunwald 2018, 177; Otto Rienäckerovi, 24. 7. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

Akademie věd termín konání (rok 1968) nakonec přijala.²⁸ Východní Berlín tak měl jen šest měsíců na to, aby našel vhodný výstavní prostor, upravil katalog a zahájil reklamní kampaň.

Palác versus tělocvična

Východoněmečtí badatelé měli s nalezením vhodného výstavního místa velké problémy. V tomto ohledu byl von Müller v mnohem lepší situaci, protože Muzeum prehistorie a rané historie se od roku 1960 nacházelo v tzv. Langhansbau, přístavbě zámku Charlottenburg na západní straně Západního Berlína (Nawroth 2004–2005; Grunwald 2018, 181). Langhansbau byl postaven v roce 1788 jako divadlo, a proto se stal vhodným a důstojným místem pro uspořádání takové výstavy (Kühn 1970, 128). Von Müller plánoval, že moravské nálezy představí ve dvou velkých místnostech v prvním patře a v přízemí, kde se nacházela třetí místnost a vstupní hala. Celý prostor zabíral přibližně 450 m².²⁹

Na rozdíl od muzea v Západním Berlíně neměla východoberlínská Akademie věd k dispozici žádné vhodné výstavní prostory. Bývalá budova Muzea prehistorie a protohistorie byla od roku 1945 zcela zničená a NDR zřízení nezávislého archeologického muzea neplánovala. Muzeum Bode (Griess 2004–2005) na slavném Muzejním ostrově mělo obsahovat jen archeologické oddělení, stejně jako Muzeum německé historie – prestižní projekt východoněmecké komunistické strany, který měl představit její vizi německé minulosti a budoucnosti (Hoffmann 2004–2005, 335; Lindemann 2016). Archeologické oddělení však bylo otevřeno až v roce 1981.

V létě 1967 tak začalo hektické hledání vhodného místa pro uspořádání výstavy o Velké Moravě, až nakonec pracovnice Akademie věd Streisandová navrhla tzv. Sporthalle – tělocvičnu a halu sloužící pro různé akce, která se nacházela na Karl-Marx-Allee (Grunwald 2018, 181–182; obr. 4).³⁰ Ulice představovala pro východní Berlín další prestižní politický a sociální projekt

Obr. 4. Sportovní a společenský sál na Stalin-Allee v polovině 50. let. Bulvár byl na začátku 60. let přejmenován na Karl-Marx-Allee poté, co v socialistických státech skončil tzv. stalinský kult osobnosti. Hala byla zničena v roce 1972. Zdroj [www.barnabybritton.com/cold-war-in-berlin-in color/](http://www.barnabybritton.com/cold-war-in-berlin-in-color/).

Fig. 4. The Sports and Social Events Hall in Stalin Alley in the mid-1950s. The alley was renamed to Karl-Marx-Alley after the end of the “Stalin cult” in the socialist states at the beginning of the 1960s. The hall was torn down in 1972. Source [www.barnabybritton.com/cold-war-in-berlin-in color/](http://www.barnabybritton.com/cold-war-in-berlin-in-color/).

28 Otto Šormovi, 25. 7. 1967, Archiv BBAW AKL 448; Rienäcker Ottovi, 1. 8. 1967, tamtéž.

29 Záznamy Muzea prehistorie a protohistorie, 17. 3. 1966, SMB-PK/ZA, HA Va 6725, bez paginace.

30 Poznámka Streisandové, 9. 10. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

z konce 40. a začátku 50. let 20. století (Nicolaus–Obeth 1997, 85). Šlo o obnovu jednoho z hlavních bulvárů v centru města v souladu s novými socialistickými principy architektury a sociálního života. Velmi rychle bylo postaveno mnoho činžovních domů, obchodů, školek a sálů pro různé akce, a to ve zvláštním architektonickém stylu označovaném jako socialistický klasicismus. Ulice se nejprve jmenovala Stalin-Allee; po smrti diktátora byla přejmenována na Karl-Marx-Allee (Tikhomirov 2010). Sporthalle charakterizovaly symboly starých časů, které doplnily symboly nové. Před budovu byly umístěny kopie čtyř barokních soch z bývalého císařského paláce. Jako mnoho jiných budov podél bulváru ani Sporthalle nebyla kvalitně postavena, a tudíž musela být v roce 1968 uzavřena a o čtyři roky později dokonce stržena (Nicolaus–Obeth 1997, 285). V letech 1967–1968 však nabízela prostor o rozloze více než 1 000 m² a byla zařízena v moderním socialistickém stylu. Pro výstavu byla vhodným místem, a tak se Akademie věd rozhodla, že od 9. do 31. března 1968 vystaví velkomoravské poklady právě zde. Pražský tým toto řešení přijal.

Tiskoviny k výstavě

Zatímco ve východním Berlíně kurátoři hledali prostory, v Západním Berlíně se pod titulem „Velká Morava, zaniklá slovanská říše ve světle nových vykopávek“ rozjela propagace výstavy (Grunwald 2018, 183; obr. 5, 6). Byly vytištěny plakáty, 5 000 katalogů, 30 000 letáků a o chystající se výstavě byla pro veřejnost 19. října uspořádána tisková konference.³¹ Propagační aktivity vycházely z ústřední myšlenky o nepochybném významu velkomoravské říše a významu archeologie, jež pomáhá vytvořit jasnější obraz o skutečných vztazích tohoto státního útvaru.³²

Propagace ve východním Berlíně a NDR měla srovnatelný rozsah. Předpokládalo se, že bude vytištěno 8 000 plakátů, které budou rozvěšeny na 1 500 místech po celé NDR.³³ Přímo u Sporthalle byly před budovou instalovány vlajky NDR a ČSSR, spolu se čtyřmi obrovskými panely s informacemi o výstavě.³⁴

Pro katalog výstavy v Západním Berlíně von Müller a československý tým upravil deset z dvanácti článků katalogu určeného pro expozici ve Vídni (Grunwald 2018, 186). Texty ruských historiků a archeologů byly nahrazeny čtyřmi novými články: přehledem dějin z pera českého historika Vladimíra Vavříčka (* 1930), příspěvkem německého historika Wolfganga H. Fritze (1916–1991) o vztazích mezi polabskými a pobaltskými slovanskými kmeny a Velkou Moravou, archeolog Herbert Jankuhn (1905–1990) přispěl textem o obchodu mezi Velkou Moravou a Franskou říší. Katalog rovněž obsahoval seznamy archeologických nalezišť na Moravě, mapy, seznam institucí, které zapůjčily exponáty, a 70 stran fotografií předmětů nebo vykopávek. Spolu s výstavou katalog podával nový a ucelený přehled o Velké Moravě (Großmähren 1967).

Plánování a příprava východoberlínského katalogu byla mnohem komplikovanější (Grunwald 2018, 187–188). Tým pověřený realizací výstavy původně plánoval „rozsáhlé úpravy“³⁵ textů otištěných v menší publikaci o Velké Moravě, která vyšla nákladem Československé akademie věd v roce 1964 (Grunwald 2018, 186–187). Počítalo se s tím, že vyjde článek východoněmeckého odborníka zabývajícího se výzkumem slovanské archeologie a středověku a kompletní přepracování celé knihy.³⁶ Nakonec východoněmečtí autoři pouze přidali dlouhé seznamy členů pracovní i čestné komise a – stejně jako jejich západoberlínské kolegové – plán výstavy (Großmähren 1968). Relativně malý rozsah východoněmeckého katalogu mohl být zaviněn nedostatkem času. Výsledkem bylo čtyřicet stran statí bez ohlášeného přehledu o východoněmeckém bádání, zato čtrnáct stran obsahovalo zdravotní a seznamy členů komise.

31 Záznamy z jednání dne 8. 7. 1967 v Praze o „Dohodě mezi Státním muzeem pruského kulturního dědictví a Archeologickým ústavem Československé akademie věd o realizaci československé výstavy Velká Morava v Západním Berlíně“, 13. 7. 1967, SMB-PK/ZA, HA Va 6725, bez paginace.

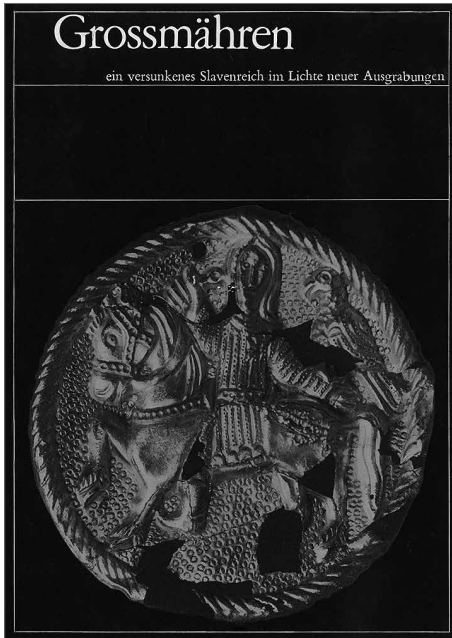
32 Poznámky k výstavě „Velká Morava, zaniklá slovanská říše ve světle nových vykopávek“, 8. 9. 1967, SMB-PK/MVF, E-2a, 0000/1275.

33 Finanční zpráva pro oddělení pro styk s veřejností týkající se výstavy z pera Kamutzkyho, 21. 9. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

34 Finanční zpráva pro oddělení pro styk s veřejností týkající se výstavy z pera Kamutzkyho, 22. 1. 1968, Archiv BBAW AKL 448.

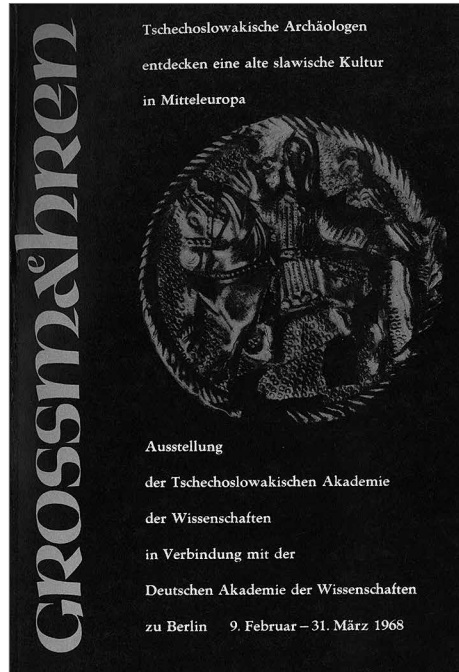
35 Rompe ministru Gysi, 22. 2. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

36 Záznamy z druhého jednání 6. 10. 1967, 12. 10. 1967, Archiv BBAW AKL 448.

Obr. 5. Obálka katalogu výstavy v Západním Berlíně. Malá stříbrná plaketka ze Starého Města s vyobrazením jedoucího sokolníka byla jedním z významných vystavených artefaktů (Großmähren 1967).

Fig. 5. Cover of the catalogue of the exhibition in West Berlin. The little silver plaque from Staré Město shows a riding falconer and was one of the highlights of the exhibition (Großmähren 1967).

Obr. 6. Obálka katalogu výstavy ve východním Berlíně v roce 1968 (Großmähren 1968).

Fig. 6. Cover of the exhibition catalogue in East Berlin in 1968 (Großmähren 1968).

Dvě výstavy

V Západním Berlíně výstavu zahájila recepcce v tzv. Dubové galerii paláce Charlottenburg večer 21. října 1967 (Grunwald 2018, 184; obr. 8 a–b). Slavnostní otevření se uskutečnilo o den později. Přítomna byla řada důležitých osob jako zmocněnec pro vědu a umění Západního Berlína a samozřejmě Jan Filip. Dne 23. října 1967 se ve Friedrich-Meineckeově institutu Svobodné univerzity v Západním Berlíně konalo vědecké kolokvium. Von Müller a jeho muzeum s tímto ústavem úzce spolupracovali na výzkumném programu rozvoje osídlení na východ od Labe ve vrcholném středověku. Kolokvia se zúčastnilo pouze třináct osob z řad německých a československých historiků a archeologů. Tento nízký počet je překvapující (Neumayer 2004–2005, 221),³⁷ je však možné, že původním záměrem spíše bylo uspořádat kulatý stůl a o otázkách hovořit pouze v úzkém kruhu.

Výstava o Velké Moravě v Západním Berlíně skončila 8. ledna 1968 a ihned poté se rozběhly přípravy ve východním Berlíně. Předseda východoněmecké Akademie věd slíbil Šormovi, že výstava prohloubí politické a vědecké vztahy mezi oběma státy a ujistil ho, že východoněmecká strana velmi tvrdě pracovala na tom, aby se tamní zahájení výstavy stalo důležitou vědeckou událostí.³⁸ Veřejnost získá trvalé a exkluzivní informace o archeologickém výzkumu v ČSSR. V tomto okamžiku již výstava nebyla předmětem sporu mezi dvěma německými státy. Československo se jejím prostřednictvím mohlo představit jako moderní a významný socialistický stát.

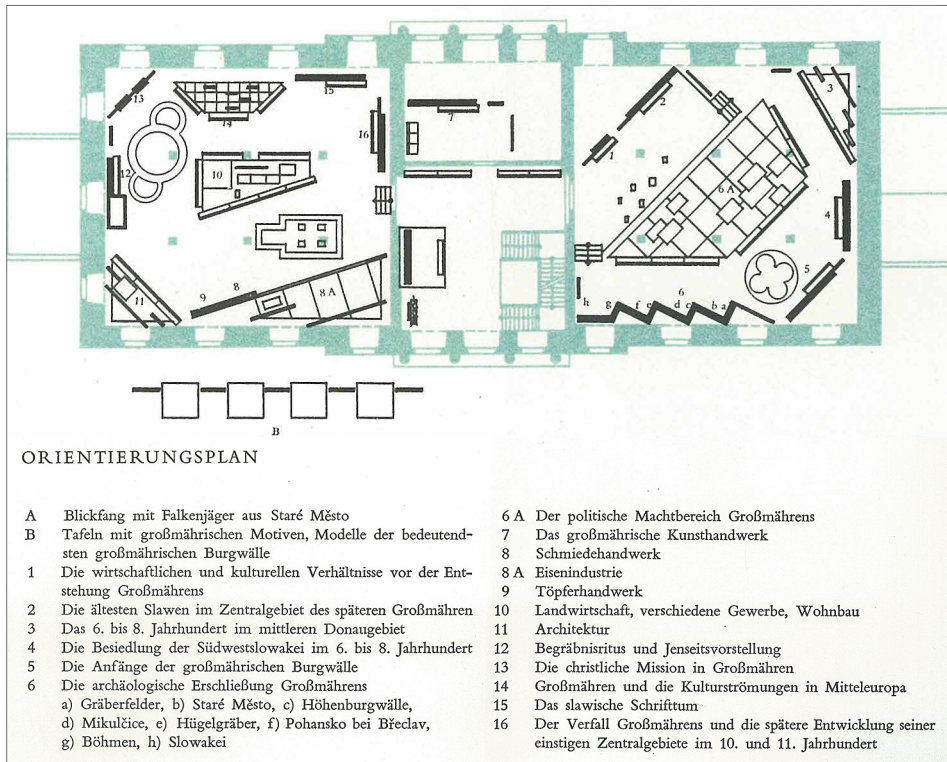
³⁷ Byly evidovány jednotlivé rozhovory a příspěvky do diskuse; 42stránkový strojepis byl pravděpodobně napsán pouze pro účastníky jednání, viz SMB-PK/MVF IXf 23, Odkaz Gustav Mahr.

³⁸ Hartke Šormovi, 19. 1. 1968, Archiv BBAW AKL 448.

Obr. 7. Fotografie z výstavních prostor Muzea prehistorie a protohistorie v paláci Langhansbau v Charlottenburgu. Instalace a osvětlené vitriny v Západním Berlíně byly stejné jako na všech ostatních místech. Na podlaze na horním obrázku je bílou barvou naznačený půdorys velkomoravského kostela. Zdroj archiv Muzea prehistorie a protohistorie.

Fig. 7. Pictures of the exhibition rooms in the Museum of Prehistory and Early History in the Langhansbau of the Charlottenburg Palace. The installations and illuminated display cases in West Berlin were the same as in all the other venues. The white marks on the floor in the upper figure show the ground plan of a Great Moravian church. Source Archive of the Museum of Prehistory and Early History.

Obr. 8. Plán výstavy v Západním Berlíně, publikovaný v rámci katalogu. Podle Großmährens 1967.

Fig. 8. Plan of the exhibition in West Berlin, published in the catalogue. After Großmährens 1967.

O hlavní rozdíl mezi organizací výstavy v Západním a východním Berlíně se zasloužil velmi početný východoněmecký pracovní výbor, který plnil spíše čestné než skutečně vědecké úkoly; ten také zkontroloval dva dny před zahájením již instalovanou výstavu. Kontroly se zúčastnil i člen vědeckého oddělení Ústředního výboru komunistické strany.³⁹ Žádné nedostatky zjištěny nebyly, a tak se o den později konala tisková konference včetně prohlídky, aby o ní byla východoněmecká veřejnost náležitě informována. Byla pozvána všechna oficiální média včetně televize a rozhlasu (obr. 9).⁴⁰

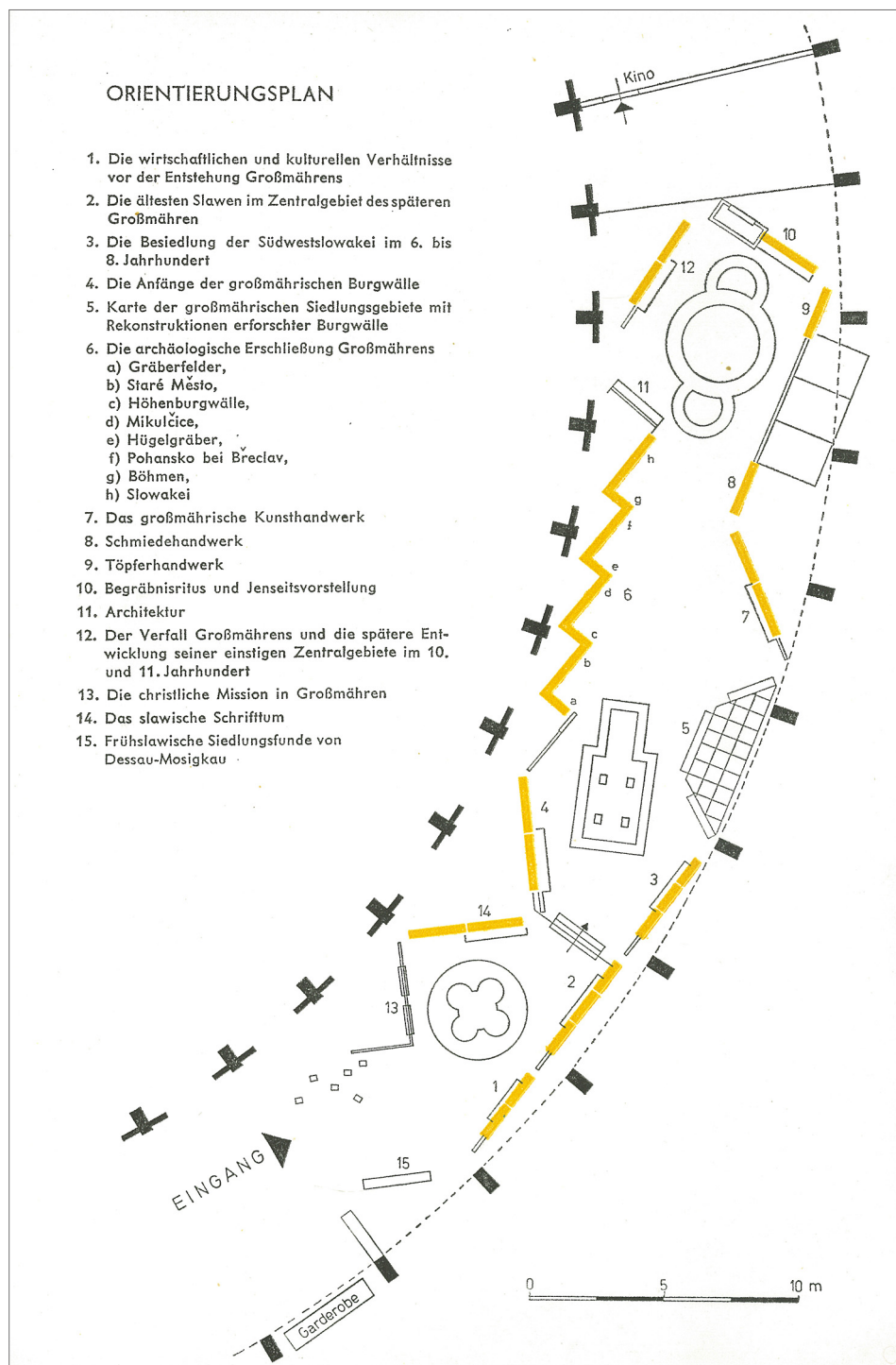
Večer 7. února 1968 pozval předseda Akademie věd všechny zainteresované vědce a spoustu významných východoněmeckých politiků na recepci. Zúčastnili se jí ministři zahraničních věcí, pro akademické záležitosti, kultury, vědy a techniky (Grunwald 2018, 185). Dne 9. února 1968 navštívilo výstavu mnoho členů Akademie věd, jejich čelných představitelů a vědců z většiny východoněmeckých muzeí. Večer téhož dne pozval československý velvyslanec na velvyslanectví 70 vědců a organizátorů.⁴¹

Den po zahájení se na plenárním zasedání Východoněmecké akademie věd uskutečnilo další vědecké kolokvium (Grunwald 2018, 185–186). Texty československých řečníků víceméně

39 Poznámky ze schůzek v Praze dne 12. 12. 1967, 20. 12. 1967, Archiv BBAW AKL 448; Zpráva pro public relations o výstavě ve východním Berlíně, 22. 1. 1968, tamtéž; poznámky a seznam adres tiskové konference 1. 2. 1968, tamtéž.

40 Poznámky ze schůzek v Praze dne 12. 12. 1967, 20. 12. 1967, Archiv BBAW AKL 448; Zpráva pro public relations o výstavě ve východním Berlíně, 22. 1. 1968, tamtéž; poznámky a seznam adres tiskové konference 1. 2. 1968, tamtéž.

41 Poznámky „Informace o výstavním projektu Velká Morava“, 17. 1. 1968, Archiv BBAW AKL 448, d. 4.

Obr. 9. Plán výstavy ve východním Berlíně, publikovaný v rámci katalogu. Podle Großmähren 1968.

Fig. 9. Plan of the exhibition at the Sporthalle in East Berlin, published in the catalogue. After Großmähren 1968.

odpovídaly těm, které proslovili v Západním Berlíně. Zcela zásadním způsobem se však lišilo publikum. Byli pozváni členové všech archeologických ústavů univerzit v NDR a ústavu Akademie věd. A projevil se i další rozdíl: vědci z Akademie věd byli předem instruováni, jak mají diskutovat.⁴² Již koncem ledna 1968 dostali pokyny a argumenty, jež mohou použít při budoucí diskusi s československými kolegy. Neměli zabíhat do kontroverzních detailů a otázek, v diskusi neměli dominovat a neměla být útočná. Naopak, diskutéři měli využít mnoha vědeckých důkazů o existenci velkolepé slovanské říše v sousedství Německé říše. Výstava měla pomoci revizi germanocentristického pohledu na Německou říši a středověk vůbec. Stručně řečeno, měla doložit význam společenských a méně významných věd pro popis historie výrobních sil a pracovních podmínek v minulosti.⁴³

Informace o výstavě

Organizace vědy v rámci Akademie nebo jakékoli jiné centralizované struktury hluboce ovlivňovala každodenní život vědce (tab. 2). Specialitou bylo podávání zpráv a hlášení. Dochovaly se dvě východoněmecké zprávy, které shrnují východoberlínskou výstavu.⁴⁴ Z Berlína je dále známo jen jedno československé shrnutí. Československý velvyslanec litoval, že výstava nebyla u veřejnosti tak oblíbená (Albrecht 2003, 218). Tato reakce je více než pochopitelná, uvědomíme-li si politické tahanice, k nimž během její přípravy došlo.

Ottova zpráva významně ocenila kvality archeologického výzkumu v Československu. Na východoněmecké kolegy zapůsobily samotné nálezy, ale v textech jim chyběly jasně vymezené role v popisu vytváření státního útvaru. Otto spekuloval, že nedostatek historického materialismu představoval určitý ústupek západoevropskému publiku. Zmínil sice ideologickou slabost, ale v konečném shrnutí vyzdvihl jednoznačný úspěch výstavy.⁴⁵ Také ve druhé zprávě zmínil představa Akademie věd úspěšnost výstavy. Srovnával počet návštěvníků – východní Berlín 8 000,

Tab. 2. Porovnání výstav v Západním Berlíně 1967/1968 a ve východním Berlíně 1968. Zdroj Archiv BBAW AKL 448, dokumenty SMB-PK/ZA, HA Va 6725, bez paginace, a SMB-PK/MVF, E-2a, 0000/1275.

Tab. 2. Comparison of the exhibitions in West Berlin 1967/1968 and in East Berlin 1968. Source Archive BBAW AKL 448, documents SMB-PK/ZA, HA Va 6725, unpag. and SMB-PK/MVF, E-2a, 0000/1275.

Muzeum prehistorie a protohistorie v Západním Berlíně spolu s ČSAV	Organizátor	Institut prehistorie a protohistorie / Akademie věd NDR spolu s ČSAV
Palác Langhansbau, Charlottenburg	Místo	Sporthalle, Karl-Marx-Allee
20. 10. 1967 – 8. 1. 1968	Termín	9. 2. – 31. 3. 1968
750 m ² [800 m ²]	Výstavní plocha	500 m ² [> 400 m ²]
6 000	Počet návštěvníků	8 000
152 221,79 německých marek	Náklady	175 000 marek
25 000 německých marek	Náklady na PR apod.	22 000 marek
Loterie: 99 000 německých marek Nadace pruského kulturního dědictví: 49 423 německých marek Ministerstvo zahraničí: 3 799 německých marek	Způsob financování	Akademie věd NDR

42 Poznámky, 25. 1. 1968, Archiv BBAW AKL 448. – Na rozdíl od kolokvia v Západním Berlíně nebyly ve východoberlínské Akademii rozdány rukopisy a příspěvky.

43 Poznámky, 25. 1. 1968, Archiv BBAW AKL 448.

44 Otto, „Komentář k vědeckému hodnocení československé výstavy Velká Morava, Berlín od 9. 2. do 31. 3. 1968“, 4. 6. 1968, Archiv BBAW AKL 448; Streisand, Závěrečná zpráva Německé akademii, 6. 6. 1968, tamtéž.

45 Otto, „Komentář k vědeckému hodnocení československé výstavy Velká Morava, Berlín od 9. 2. – 31. 3. 1968“, 4. 6. 1968, Archiv BBAW AKL 448.

Mohuč 6 500, Západní Berlín 6 000 a „vzdělávací efekt veřejnosti“ označil za hlavní výsledek celé akce. Pro samotnou Akademii věd výstava představovala vyvrcholení desetileté spolupráce mezi akademickými pracovišti ve východním Berlíně, Praze a Brně. Z obchodního hlediska je však třeba uvést, že se prodalo pouze 600 výtisků katalogu a celkové náklady na výstavu přesáhly 175 000 marek – výstava byla prostě příliš drahá.⁴⁶

Závěr

Jak jsem již v úvodu uvedla, zajímal mne vztah mezi vědou a politikou v měnících se a velmi odlišných systémech. Zapojit archeologii do národní Akademie věd po druhé světové válce byla v pozdější NDR obrovská a velmi zajímavá změna. Jsem přesvědčena, že dosud stojíme na začátku našeho porozumění vlivům centralizace, dlouhodobého plánování, stabilních rozpočtů a týmů pro archeologii, ať již jako vědy nebo jako sociální praxe.

Jsem přesvědčena, že příběh výstavy o Velké Moravě v rozděleném Berlíně nabízí příležitost k pochopení širokého spektra těchto vlivů. Je zřejmé, že byrokratický a kontrolní systém přiměl vědce, aby uspořádali výstavu nebo o ní jednali, zatímco v Západním Berlíně se zájmy a osobní vztahy jednotlivců soustředily na spolupráci vedoucí k uskutečnění výstavy. V každém případě je pochopitelné, že národní nebo politické zájmy vědecké instituce nebo státu byly v konečném důsledku důležitější než zájmy nebo morálka jednotlivých badatelů. Nevýhodu efektivního systému vědeckých institucí v 60. letech tak lze popsat jako omezení vědců v jejich chování či rozhodování: mohli se zachovat morálně, nebo jako politické osoby. Kdokoli se zúčastnil přípravy velkomoravské výstavy v obou částech Berlína, vždy vystupoval jako zástupce a) instituce, b) státu a c) ideologického systému – nikoli sám za sebe jako jednotlivec. V důsledku toho se omezily osobní kontakty mezi badateli a do popředí se dostala řada nových politických a národních předsudků. Jednalo se o situaci, která byla v příkrém rozporu se dvěma důležitými výsledky druhé světové války a prvních let studené války a ve své době v podstatě představovala určitý paradox vzhledem k rostoucímu zájmu o mezinárodní výměnu informací a zvyšující se politickou tolerancí. Od 50. let minulého století začaly Spojené státy americké i Sovětský svaz projevovat stále větší zájem o internacionalizaci vědy. Oba státy a jejich partneři pátrali po technologických a vědeckých řešení mnoha problémů a chápali význam sdílení výsledků bádání. V roce 1958 Mezinárodní rada vědeckých odborů zveřejnila „Usnesení o politické nediskriminaci“ a myšlenku volné spolupráce napříč všemi hranicemi. Usnesení však bylo bezzubé s ohledem na boje a konflikty uvnitř socialistického bloku a myšlenky vědecké internacionalizace i socialistické internacionály ve východní Evropě značně svazovala ideologie a paranoia (Niederhut 2007).

Jaké byly účinky omezení jednotlivých kontaktů, kontroly komunikace a vědecké diskuse? Výsledkem daného stavu byla zejména absence skutečných vztahů, spolupráce a výměny a rozvoje vědeckých faktů a interpretací. Proto se domnívám, že výstavu o Velké Moravě je možné chápat jako obrovský dar evropské veřejnosti, ale vědecká komunita, zejména v NDR, si s ním nevěděla rady. Nelze využít této jedinečné příležitosti k diskusi o odkrytých říši, a to moderním způsobem založeným na spolupráci?

Literatura

- ALBRECHT, S., 2003: Geschichte der Großmährenforschung in den tschechischen Ländern und in der Slowakei. Praha.
- ALBRECHT, S.–GRUNWALD, S., v tisku: Großmähren in Deutschland. Die Großmähren-Ausstellungen in Mainz und Berlin.
- BODE, M., 2014: Die auswärtige Kulturverwaltung der frühen Bundesrepublik. Eine Untersuchung ihrer Etablierung zwischen Norminterpretation und Normgenese. Tübingen.

⁴⁶ Streisand, Závěrečná zpráva Německé Akademii, 6. 6. 1968, Archiv BBAW AKL 448.

- BOLTZMANN-Institut für Kriegsfolgenforschung, ed., 1968: Prager Frühling. Das Internationale Krisenjahr 1968. 2 Bde. Graz.
- BRACHMANN, H., 1967: Symposium für slawische Archäologie, Berlin 18.–21. 10. 1966, *Ethnogr.-Arch. Zeitschr.* 8, 77–79.
- BRACHMANN, H.–KEILING, H., 1966: I. Internationaler Kongreß für slawische Archäologie, Warschau 1965, *Ethnogr.-Arch. Zeitschr.* 7, 64–67.
- GRIESA, I., 2004–2005: Das Museum für Ur- und Frühgeschichte auf der Museumsinsel 1963–1992. In: *Das Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte. Festschrift zum 175-jährigen Bestehen* (Menghin, W., ed.), *Acta Praehist. et Arch.* 36/37, 237–244.
- GROSSMÄHREN 1967: Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz (Hrsg.), Grossmähren. Ein versunkenes Slavenreich im Lichte neuer Ausgrabungen. [Katalog der] Ausstellung der tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften im Museum für Vor- und Frühgeschichte, Schloss Charlottenburg Berlin (West). 22. Oktober 1967 bis 8. Januar 1968. [Berlin 1967].
- GROSSMÄHREN 1968: Deutsche Akademie der Wissenschaften (Hrsg.), Grossmähren. Tschechoslowakische Archäologen entdecken eine alte slawische Kultur in Mitteleuropa. [Katalog der] Ausstellung der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften in Verbindung mit der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 9. Februar – 31. März 1968. [Berlin 1968].
- GRÜNERT, H., 1967: VII. Internationaler Kongreß für Ur- und Frühgeschichte, Prag 1966, *Ethnogr.-Arch. Zeitschr.* 8, 1967, 58–76.
- GRUNWALD, S., 2017: 100 Jahre Germania. Eine Fachzeitschrift als Identifikationsanker, Prestigeobjekt und polygrafisches Produkt, *Germania* 95, 1.–2. Hb, 1–41.
- 2018: Großmähren im Kalten Krieg. Zur Planung der Großmähren-Ausstellung 1967 und 1968 in beiden Teilen Berlins, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 50, 165–197.
- 2019: Burgwallforschung in Sachsen. Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte der deutschen Prähistorischen Archäologie zwischen 1900 und 1961. *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 331. Bonn.
- v tisku a: Beispiellose Herausforderungen. Deutsche Archäologie zwischen Weltkriegsende und Kaltem Krieg (168 S., reserved for Berichte der RGK).
- v tisku b: Das „Abenteuer Frankfurt“. Gerhard Bersus zweite Amtszeit im Spiegel seiner Korrespondenz mit Wilhelm Unverzagt.
- GRUNWALD, S.–DWORSCHAK, N., v tisku: Die unsichtbare Institution. Der Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques und der Kongress in Hamburg 1958.
- HADLER, F., 1999: Der Magna-Moravia-Mythos zwischen Geschichtsschreibung und Politik im 19. und 20. Jahrhundert. In: *Geschichtliche Mythen in den Literaturen und Kulturen Ostmittel- und Südosteuropas* (Behring, E.–Richter, L.–Schwarz, W. F., edd.), 275–292. Stuttgart.
- HOENSCH, J. K., 1992: *Geschichte der Tschechoslowakei 1918–1991*³. Stuttgart.
- HOFFMANN, A., 2004–2005: Die Vorgeschichtssammlung des ehemaligen Museums für Deutsche Geschichte und ihre Übernahme in das Museum für Vor- und Frühgeschichte. In: *Das Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte. Festschrift zum 175-jährigen Bestehen* (Menghin, W., ed.), *Acta Praehist. et Arch.* 36/37, 233–342.
- IHME-TUCHEL, B., 1994: Das „nördliche Dreieck“. Die Beziehungen zwischen der DDR, der Tschechoslowakei und Polen in den Jahren 1954 bis 1962. Köln.
- JUNKER, H.–WIEDER, H., 2004–2005: Kurzbiographien. In: *Das Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte. Festschrift zum 175-jährigen Bestehen* (Menghin, W., ed.), *Acta Praehist. et Arch.* 36/37, 525–577.
- KAISER, T., 2010: Planungseuphorie und Hochschulreform in der deutsch-deutschen Systemkonkurrenz. In: *Gebrochene Wissenschaftskulturen. Universität und Politik im 20. Jahrhundert* (Grüttner, M.–Hachtmann, R.–Jarausch, K. H.–John, J.–Middell, M., edd.), 247–260. Göttingen.
- KILIAN, W., 2001: Die Hallstein-Doktrin. Der diplomatische Krieg zwischen der BRD und der DDR 1955–1973, aus den Akten der beiden deutschen Außenministerien. *Zeitgeschichtliche Forschungen* 7. Berlin.
- KOWALCZUK, I. S., 1997: Legitimation eines neuen Staates. Parteiarbeiter an der historischen Front. *Geschichtswissenschaft in der SBZ/DDR 1945 bis 1961*. Berlin.

- KRÜGER, H., 1967: Dessau-Mosigkau. Ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbgebiet. Schr. D. Sektion f. Vor- und Frühgeschichte DAW 22. Berlin.
- KÜHN, M., 1970: Die Bauwerke und Kunstdenkmäler von Berlin. Charlottenburg. 1. Teil Schloss Charlottenburg. Berlin.
- LINDEMANN, A., 2016: Auf dem Weg zu einem marxistisch-leninistischen Urgeschichtsbild. Die Ausstellung zur „Geschichte der Urgesellschaft“ am Museum für Deutsche Geschichte Berlin in den 1950er-Jahren, *Archäologische Informationen* 39, 1–20.
- MAŘIKOVÁ-KUBKOVÁ, J., 2013: The Slavs, Great Moravia and Us. In: *Heritage Reinvents Europe. EAC Occasional Paper No. 7. Proceedings of the Internationale Conference Ename, Belgium, 17–19 March 2011* (Callebaut, D.–Mařík, J.–Maříková-Kubková, J., ed.), 73–79. Jambes.
- MÜHLE, E., 1997: Altmähren oder Moravia? Neue Beiträge zur geografischen Lage einer frühmittelalterlichen Herrschaftsbildung im östlichen Europa, *Zeitschr. Ostmitteleuropaforsch.* 46, č. 2, 205–223.
- NAWROTH, M., 2004–2005: Aus Trümmern erstanden. Der Neuanfang im Westteil der Stadt (1945–1963). In: *Das Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte. Festschrift zum 175-jährigen Bestehen* (Menghin, W., ed.), *Acta Praehist. et Arch.* 36/37, 193–211.
- NEUMAYER, H., 2004–2005: Das Museum für Vor- und Frühgeschichte unter der Leitung von Adriaan von Müller- Hinwendung zur Archäologie Berlin. In: *Das Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte. Festschrift zum 175-jährigen Bestehen* (Menghin, W., ed.), *Acta Praehist. et Arch.* 36/37, 212–236.
- NICOLAUS, H.–OBETH, A., 1997: Die Stalinallee. Geschichte einer Deutschen Straße. Berlin.
- NIEDERHUT, J., 2007: Wissenschaftsaustausch im Kalten Krieg. Die ostdeutschen Naturwissenschaftler und der Westen. *Kölner Historische Abhandlungen* 45. Köln.
- POLÁČEK, L., 1999: Großmährisches Reich. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 13, 78–85. Berlin.
- 2018: Mikulčice – genius loci. Příběh objevování velkomoravských Mikulčic 1954–1968. Brno.
- RIEB, L.–KURAL, V.–WILKE, M., 1996: Die SED und der „Prager Frühling“ 1968. Berlin.
- SALZBORN, S., 2008: Geteilte Erinnerung. Die deutsch-tschechischen Beziehungen und die sudetendeutsche Vergangenheit. Die Deutschen und das östliche Europa 3. Frankfurt am Main et al.
- SCHWARZ, W., 2004: Brüderlich entzweit: Die Beziehungen der DDR und der ČSSR 1961–1968. München.
- TIKHOMIROV, A., 2010: The Stalin Cult between Center and Periphery: Structures of the Cult Community in the Empire of Socialism, 1949–1956 – the Case of GDR. In: *Der Führer im Europa des 20. Jahrhunderts* (Ennker, B.–Hein-Kircher, H., ed.), 297–321. Marburg.
- VOWINKEL, A.–PAYK, M. M.–LINDERBERGER, T., ed., 2012: *Cold war cultures. Perspectives on Eastern and Western European societies.* New York et al.
- ZARUSKY, J.–ZÜCKERT, M., ed., 2013: *Das Münchener Abkommen von 1938 in europäischer Perspektive. Eine Gemeinschaftspublikation des Instituts für Zeitgeschichte München–Berlin und des Collegium Carolinum. Oldenbourg – München.*
- ZIMMERMANN, N., 2007: Gesichter eines (halben) Jahrhunderts – ehemalige Präsidenten und Generaldirektoren. In: *Vogel Phoenix. Die Stiftung Preußischer Kulturbesitz* (Lehmann, K.-D., ed.), 54–67. Berlin.
- ZIMMERMANN, V., 2010: Eine sozialistische Freundschaft im Wandel. Die Beziehungen zwischen der SBZ/DDR und der Tschechoslowakei (1945–1969). Essen.

Zkratky / Abbreviations

- SMB-PK/MVF Staatliche Museen Berlin-Preußischer Kulturbesitz – Museum für Vor- und Frühgeschichte / Berlin State Museums of Prussian Cultural Heritage Foundation – Museum of Prehistory and Early History / Berlinské státní muzeum Nadace pruského kulturního dědictví – Muzeum prehistorie a rané historie
- SMB-PK/ZA Zentralarchiv Staatliche Museen Berlin-Preußischer Kulturbesitz / Central archive of Berlin State Museums of Prussian Cultural Heritage Foundation / Centrální archiv Berlinského státního muzea Nadace pruského kulturního dědictví

Archiv BBAW AKL Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, Akademieleitung / Archive of the Berlin-Brandenburg Academy of Sciences, Head of the Academy / Archiv ředitelství berlínské Brandenburské akademie věd
 DAW Deutsche Akademie der Wissenschaft [in Ost-Berlin] / German Academy of Sciences [in East Berlin] / Německá akademie věd [ve Východním Berlíně]

Summary

Great Moravia in the Cold War. An archaeological exhibition in divided Berlin 1967–1968

To organize archaeology within a national academy after the Second World War in the later GDR was an enormous and interesting change. But I would say we are just at the beginning of understanding the effects of centralization, long-term planning, stable budgets and teams in archaeology – as a science and as a social practice.

I think the story of the Great Moravia exhibition in divided Berlin is an opportunity to overview a wide spectrum of these effects. It became clear how a system of bureaucracy and control instructed scientists to organize an exhibition or to negotiate it, while in West Berlin the interests and personal relationships of individuals led to cooperation on the exhibition. In any case, national or political interests of scientific institutions or the state were much more important than the interests or the morality of the scientists. The downside of the effective system of scientific academies in the 1960s can be described as a limitation of scientists in being moral or political individuals. Every person who was involved in the Great Moravia exhibition in both parts of Berlin always acted as a representative of a) an institution, b) a state and c) an ideological system, and not for themselves. In this way, the personal contacts between scientists were limited and a set of new political and national prejudices started to emerge. This set undermined two important results of the Second World War and the first years of the Cold War, which was another paradox at that time – the growing interest in international exchange and the growing political tolerance. From the 1950s the United States as well as the Soviet Union got more and more interested in the internationalization of science. These states and their partners were looking for technological and scientific solutions to many problems and understood the importance of sharing results. In 1958 the International Council of Scientific Unions published the “Resolution on political non-discrimination” and the idea of free cooperation across the borders was described there in detail. However, the resolution was powerless in view of the fights and conflicts inside the socialist bloc, and the idea of scientific internationalization as well as the Socialist International was limited by ideology and paranoia in Eastern Europe.

What were the effects of the limitation of individual contacts, of controlling communication and discussions? In particular it resulted in the absence of genuine relationships, genuine cooperation and genuine exchange and the absence of the development of scientific facts and interpretations. This is why I think the Great Moravia exhibition was a wonderful gift for the public in Europe, but the scientific community, especially in the GDR, was unable to unwrap this gift and unable to use it as a unique opportunity to discuss a discovered empire in a modern, cooperative way.

Dr. Susanne **Grunwald**, Institut für Altertumswissenschaften (IAW), Arbeitsbereich Klassische Archäologie, Johannes Gutenberg-Universität, D – 55099 Mainz, sugrunwa@uni-mainz.de, mrs.susanne.grunwald@gmail.com

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

